

Mediální obraz stáří a stárnutí ve vybraných českých médiích

zpráva z výzkumu
Kateřina Kňapová

Tato publikace vznikla v rámci projektu Síť ambasadorů a ambasaderek proti ageismu v médiích. Projekt je podpořen Ministerstvem práce a sociálních věcí v dotačním programu na podporu veřejně účelných aktivit seniorských a proseniorských organizací s celostátní působností. Projekt je spolufinancován ze státního rozpočtu České republiky, odráží výhradně názory autora a MPSV ČR nenesou zodpovědnost za žádné užití informací tam obsažených.

Klíčová slova: věk, média, stárnutí, zpravodajství, ageismus

Vydala: Alternativa 50+, Praha, 2015.

Vydání první

Autorka: Mgr. Kateřina Kňapová

Návrh obálky, grafická úprava a sazba: Roman Piják

Jazyková korektura: Zdena Sluková

Adresa společnosti:

U Průhonu 1567/7a, Praha 7, 170 00

www.alternativaplus.cz, info@alternativaplus.cz

©Alternativa 50+, 2015

ISBN: 978-80-905711-7-4

Úvod

Česká populace, stejně jako populace většiny zemí Evropské unie stárne a s velkou pravděpodobností i nadále stárnout bude. Tento fakt, tzv. demografické stárnutí, je ale vnímán především negativně, a to i vinou stereotypů, které se ke stárnutí a stáří vážou.

Jsou to právě stereotypy, které představují překážky, kvůli nimž je nejen v českém případě často obtížné využít plného potenciálu starších lidí ve společnosti (Sokačová, Králíková, Vávra, Wichterlová, 2005). Negativní představy o stárnutí a stáří jsou nutně spojené s ageismem, který je často interpretován jako diskriminace na základě věku. Koncept ageismu je nicméně hlubší, jak píše Vidovičová: „*Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité generaci.*“ (2005: 6)

I když stáří a stárnutí dostává čím dál významnější prostor ve studiích, které se zabývají například trhem práce nebo ekonomickou situací lidí v předdůchodovém a důchodovém věku, mediální a veřejný obraz stáří a stárnutí je zpracováván poměrně okrajově. Výjimku tvoří například výzkum Sokačové a kolektivu, který je nicméně z roku 2005. Je to však i mediální obraz stáří a stárnutí, který může buď potvrzovat, ale také vyvracet a bojovat proti již zažitým stereotypům.

Metodologie výzkumu

K výběru článků zpracovaných v analýze byla použita databáze Anopress, konkrétně pak klíčová slova „stáří“, „stárnutí“, „starý“ a příslušné gramatické tvary. Zdrojovými médii jsou: Blesk, Hospodářské noviny, Mladá fronta Dnes, Lidové noviny, Právo, Česká televize, TV Nova a Český rozhlas. Hledání bylo ohraničeno daty 1.5. a 30.6. 2015. Po protřídění článků, které byly vzhledem k tématu výzkumu nerelevantní nebo zdvojené, zůstal vzorek 36 článků.

Kvalitativní analýza obsahu vybraných článků probíhala metodou analýzy diskurzu (Trampota, Vojtěchovská, 2010 : 169). Tato analýza je založená na odkrývání sítě významů a konotací, které se pojí s pojmem a stárnutí. Zjednodušeně lze konstatovat, že analýza diskurzu se zaměřuje na sledování způsobu, jakým se o věcech mluví.

Základní charakteristiky vzorku – počet článků a jejich zařazení v rubrikách

Pokud se podíváme na základní charakteristiky vzorku, zjistíme, že některá média z původně zamýšleného seznamu zdrojových médií vůbec zastoupena nejsou (Hospodářské noviny). Nejvíce jsou zastoupeny články z Mladé fronty Dnes (14) a Lidových novin (10). Následuje Právo (6), Blesk (2), TV Nova (2) a Český rozhlas Radiožurnál a Česká televize (obojí 1).

Z hlediska rubrik nebo žánrů, do kterých články patří, převažují se 7 články specializované seriály nebo přílohy, konkrétně pak Plníme přání seniorům Lidových novin a rubrika o nejstarších lidech různých krajů v Mladé Frontě Dnes. Následuje domácí (celorepublikové) zpravodajství (6 článků) a krajské zpravodajství (5 článků). Další rubriky nebo zařazení článků, které se ve sledovaném vzorku objevily, se týkají spíše společenských nebo volno-časových rubrik jako je společnost, relax, koktejl nebo medicína a věda (celkem 7 článků). Ve vzorku se nachází 4 komentáře. 3 články se vyskytují v rubrice svět a ve vzorku jsou i 4 rozhovory.

Z relativně malého počtu článků i zařazení článků do jednotlivých tematických okruhů lze usuzovat, že stáří a stárnutí není zrovna téma, které by plnilo první stránky novin každý den. Naopak se aspoň ve sledovaném vzorku nachází ve specializovaných formátech, případně rubrikách, které je možné označit jako volnočasové. Klasické zpravodajství se co do zařazení článků řadí až za tyto specializované nebo volnočasové formáty či rubriky.

Obsahová analýza

Základní konotace stáří a stárnutí

Ve sledovaném vzorku lze identifikovat dva základní směry úvah o stáří, které nicméně implicitně pracují s obdobnou představou – a sice představou stáří jako období, které je spojené s úbytkem sil, chátráním a nevyhnutelně vedoucí ke smrti.

První směr v zásadě tyto, částečně stereotypní, představy nerozporuje a naopak sít významů spojenou se stářím buduje na jejich základě. V těchto úvahách se často objevuje obava ze stáří a stárnutí, které je prezentováno jako hrozba. Stárnutí je vlastně nevyhnutelné, nicméně je žádoucí jej aspoň zpomalit a oddálit.

Druhý směr ze stereotypních představ o stáří a stárnutí vychází, ale prostřednictvím pozitivních příkladů nebo pokusů o přerámování a demýtizaci stáří se je snaží rozbořit. Limitem tohoto přístupu nicméně zůstávají východiska chápající stárnutí a stáří jako jev v zásadě velmi problematický.

V rámci těchto dvou směrů jsou přítomné dílčí sítě významů, které budou podrobně popsány v další podkapitole.

Stárnutí jako hrozba

Negativní vnímání stáří je charakteristické pro první proud úvah, který se objevuje v analyzovaném vzorku. Objevuje se zde tzv. **demografická panika** a s ní spojené vykreslení stárnutí jako zátěže nebo hrozby. S tím souvisí používání specifických slovních obrátů jako „*armáda důchodců*“ (Hruška, 2015), „*zmírnění dopadů rychlého stárnutí a vymírání*“ (Štický, 2015), „*nejzávažnějším demografickým problémem (...) zůstává stárnutí populace*“ (Právo, 2015) a tak podobně. V síti významů, pro kterou je klíčovým termínem právě demografická panika, lze identifikovat několik základních charakteristik: **odosobnění, negativní dopady na makroúrovni a to, že se o stárnoucích hovoří jako o pasivním objektu.**

Odosobnění je spojené s tím, že stárnutí je popisováno buď jako fenomén, za kterým konkrétní lidé jednoduše nejsou vidět (právě například použitím termínu stárnutí nebo stáří), nebo jejich skrytí do dostatečně velké skupiny lidí, jakým je například již zmíněná „*armáda důchodců*“. V takto odosobněném celku pak není možné zpochybnit stereotypní představy, protože jedinec se v takovém celku stává neviditelným a „pouze“ nositelem některé z kolektivních charakteristik.

Pod pojem negativní dopady lze zahrnout výčet dopadů nebo minimálně zmínku o těchto dopadech zejména v souvislosti s finanční nebo kapacitní nákladností, například u zdravotnictví nebo sociálních služeb. Negativní dopady jsou často spojené s metaforami zátěže: „*Těch, kteří by jednoho dne měli na svá bedra vzít starost o rozrůstající se řady seniorů, je ale žalostně málo.*“ (Lidové noviny, 2015)

Negativní dopady jsou doprovázeny expresivnějším jazykem, jak je vidět například zde: „*Ekonom Daniel Münich, který se na studii také podílel, varuje, že česká populace stárne příliš rychle a současný systém tento **nápor** nevydrží.* „Stárnutí populace bude mít relativně velké ekonomické nároky na systém. Uvažujeme o výdajích na důchody, nesmíme však zapomínat ani na další veřejné výdaje, například na zdravotnictví,“ *upozorňuje ekonom.* (Kabátová, 2015, vyznačeno autorkou)

Pojetí stárnoucích lidí jako pasivního objektu částečně souvisí s metaforou zátěže a negativních dopadů, o kterých již řeč byla. Příkladem zpasivnění stárnoucích lidí je následující věta: „*Již za patnáct dvacet let se budou mnohem intenzivněji řešit otázky, kdo bude všechny potřebné ošetřovat, kdo za ně odvádět peníze na důchod, kdo si koupí jejich nepotřebný (velký) byt.*“ (Štický, 2015) Na této větě je možné ilustrovat, že senioři či seniorky, ale v podstatě obecně stárnoucí lidé, jsou ti, o něž musí být postaráno, ti, na něž musí být vyděláno, a ti, komu se mění životní standard, což nicméně opět musí vyřešit jejich okolí.

Vedle demografické paniky se objevuje ještě síť významů spojená s **fyzickými silami** a jejich úbytkem v souvislosti se stářím. Stáří a stárnutí je implicitně vnímáno jako sice nevyhnutelná, ale přesto patologie, o čemž svědčí i časté zařazení tématu do rubriky medicína a podobných. Stárnutí se tak v této síti významů posouvá do jakési nechtěné patologie, kterou je třeba oddálit a „vyléčit“. Dozvídáme se o tom, že je třeba hledat „*lék proti stárnutí*“ (Matyášová, 2015), „*jak stárnutí a smrt alespoň trochu oddálit*“ (Vyskočil, 2015) a podobně. Z hlediska obsahového do této sítě významů patří i výběr tématu nemocí nebo problémů souvisejících se ztrátou fyzické kondice, což souvisí s již zmíněnou rubrikou medicína a další, do níž jsou články o stárnutí a stáří (minimálně obsažené ve zkoumaném vzorku) zařazeny.

Proti stereotypům a za aktivní stárnutí

Druhý základní směr mediální reprezentace stáří a stárnutí je ten, který se snaží o bourání stereotypních představ a pozitivní prezentace i stárnutí. Sám z negativních stereotypů o stárnutí nicméně často implicitně vychází. V rámci tohoto směru je možné identifikovat opět několik základních významových sítí – tou první je síť, kterou lze označit heslem „**za aktivní stárnutí**“, tou další pak síť významů vztahující se k **redefinici stárnutí**. Tato druhá síť je poměrně široká a zahrnuje různorodé pokusy o přerámování stáří a stárnutí a zprostředkovaně tedy bourání stereotypů k nim vztažených.

Modelovým příkladem pokusu o redefinici obrazu stárnutí je rozhovor s gerontoložkou Ivou Holmerovou (Mladá fronta DNES, 2015). V první fázi, konkrétně perexu, tento rozhovor nastoluje výchozí bod pro redefinici: „*Na stáří se prý Češi dívají negativně. „Situace u nás je jedna z nejhorších v Evropě,” říká lékařka a ředitelka Gerontologického centra Iva Holmerová. Následuje otázka po příčinách a odpověď: „Dnes více cestujeme, stěhujeme se, rodiny jsou pak rozdělené a mladí nejsou zvyklí na starší. Děti mnohdy nemají takový kontakt s prarodiči, jak to bylo dříve. V tom je jeden z důvodů, proč jim nerozumí.”* Jako třetí bod struktury pak přichází otázka, proč je vlastně důležité problematizovat současný stav. Tato otázka je velice důležitá právě z hlediska redefinice veřejného obrazu stárnutí. Holmerová odpovídá: „*Měli bychom si uvědomit, že stárnutí je vlastně nevidaným úspěchem. Na co si připíjíme a co si přejeme? Zdraví a štěstí. Když je máme, dožijeme se vyššího věku a naše populace stárne. Delšího věku se dožíváme proto, že jsme zdravější a bohatší.*“ V této odpovědi je možné číst opak negativních konotací, které byly popsány výše v souvislosti s tzv. demografickou panikou, když Holmerová rámuje stárnutí populace jako jednoznačný úspěch a důkaz prosperity.

Část analyzovaného vzorku tvoří články ze zvláštní rubriky, která představuje nejstarší lidi z několika regionů. Za těmito články lze vyčíst jak snahu o redefinici obrazu stáří a stárnutí, tak právě uchopení jejich reprezentace prostřednictvím konceptu aktivního stárnutí. Jak už ale bylo řečeno výše, výchozí pozicí je pozice stárnutí jako něčeho, co je negativní nebo co automaticky implikuje slabost. To ilustrují i následující věty, uvozující dva z těchto článků:

„*Přestože jejich první důchodová výplatní páska už musí být pořádně zažloutlá, oni **svůj věk jako by popírají***“ (Kučera, 2015; vyznačeno autorkou)

„*Další díl pravidelného seriálu MF DNES přináší příběhy lidí, kteří **přes vysoký věk zůstali aktivní***“ (Klimková, 2015)

I když se většina článku následně věnuje příkladům aktivního životního stylu právě těch nejstarších, tím, že hned v úvodu je nastolen tímto (negativním) způsobem základní rámeček úvah o stáří i těchto lidech – představují vlastně výjimku z pravidla.

Závěr:

V zajetí zažitých představ

Stáří a stárnutí není tématem, které by plnilo první stránky novin nebo bylo nejdůležitější zprávou dne. Je spíše vyloučené do speciálních nebo volnočasových rubrik. Ve sledovaném vzorku mediálních textů lze identifikovat dva základní okruhy představ o stáří a stárnutí – ty, které jej prezentují jako negativní jev, patologii či hrozbu, a ty, které se snaží tento obraz změnit, i když vlastně z části také vycházejí ze stereotypních představ.

V případě negativních nebo stereotypních představ o stáří je možné identifikovat silný motiv demografické paniky a zároveň zpasivnění stárnoucích lidí a jejich částečnou redukci na objekt, o který je třeba se nějak postarat, ale který vlastně nemůže být aktérem. Druhým motivem je pak stáří nebo stárnutí jako patologie, kterou je třeba zastavit nebo aspoň zpomalit.

V případě pokusu o redefinici obrazu stárnutí, tedy jakémsi druhém okruhu představ, které byly v analyzovaném vzorku identifikovány, se vyskytují dvě roviny – jedna, která se o stereotypy neopírá a pojímá stárnutí zcela nově (viz příklad rozhovoru s gerontoložkou Ivou Holmerovou), například jako doklad úspěchu společnosti; a pak druhá, která naopak ze stereotypních představ o stárnutí vychází. I když se snaží na pozitivních příkladech poukázat na to, že stárnutí a stáří nemusí být záležitostí slabosti a pasivity, implicitně rámuje tyto pozitivní příklady jako jakési výjimky, jako lidi, kteří svůj věk vlastně „popírají“.

Při srovnání závěrů z výzkumu, který dělal tým Sokačová, Králíková, Wichterlová, Vávra (2005) před deseti lety, a tohoto výzkumu, není možné konstatovat, že by došlo k zásadnějšímu posunu. I nadále je téma stárnutí a stáří v médiích tématem spíše okrajovým a převážně spojovaným s negativními jevy. Mírný posun existuje ve snaze rámovat stáří a stárnutí odlišným než stereotypním způsobem, ne vždy se ale daří opustit již zažité rámce uvažování, a tak má tato snaha často spíše ambivalentní vyznění.

Literatura a zdroje:

KABÁTOVÁ, Michaela. Češi odcházejí do penze příliš brzy. *Lidové noviny*. Praha: MAFRA, a.s., 2015, (142): 5. ISSN 0862-5921.

LIDOVÉ NOVINY. Stárnoucí Japonci „mládnou“ při karaoke. *Lidové noviny*. Praha: MAFRA, a.s., 2015, (145): 6.

MATYÁŠOVÁ, Ivana. I ve stáří se dá zdravě sportovat. *Lidové noviny*. Praha: MAFRA, a. s., 2015, (126): 14. ISSN 0862-5921.

SOKAČOVÁ, Linda, Alena KRÁLÍKOVÁ, Martin VÁVRA a Lada WICHTERLOVÁ. Reprezentace seniorů a seniorek v médiích. *Feminismus.cz* [online]. Praha: Gender Studies, o.p.s., 2005, 2005-09-30 [cit. 2015-11-26]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/reprezentace-senioru-a-seniorek-v-mediich-3>

ŠTICKÝ, Jiří. Česku se migranti vyhýbají. *Mladá fronta Dnes*. Praha: MAFRA, a.s., 2015, (150): 12. ISSN 1210-1168.

VIDOVIČOVÁ, Lucie a Ladislav RABUŠIC. Věková diskriminace - ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2005, 54 s. [cit. 2015-11-26].

VYSKOČIL, František. Čiperné myši babičky. *Lidové noviny*. Praha: MAFRA, a.s., 2015, (128): 14. ISSN 0862-5921.

TRAMPOTA, Tomáš a Martina VOJTĚCHOVSKÁ. *Metody výzkumu médií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-683-4.